

"כלי עבודה" אשר היה מיועד להשיג מימון לפעילות הכלכלית של האגודה. כלי זה נוצר ע"י החתמה כל החברים על התחייבות (בד"כ ללא הגבלת סכום) לשלם לגוף המלווה לאגודה כל סכום שלא ייפרע על ידי לאגודה. המטרה הייתה ליצור בטוחה לנותני המימון (בנקים, ארגוני קניות ועוד), בנוסף לשעבודים שנרשמו כחוק. כלי זה מבוסס גם על אחת ממטרות האגודה השיתופית, הקבוצה בתקנון של כל אגודה שיתופית - היא "העזרה ההדדית". אידיאל זה היה מבוסס על אחד מערכי היהדות - "כל ישראל ערבים זה לזה".

התרגום של אידיאל זה למישור הפיננסי נולד בזמן המעבר מכלכלה חקלאית המבוססת על קבלת התמורה במזומן עבור התוצרת, אל התקופה בה הייצור ממומן "מראש" ע"י הלוואות ואשראים. מעבר זה החל בסוף שנות החמישים, הושלם בתוך עשור, והשימוש ב"ערבות ההדדית" נמשך עד סוף שנות השמונים.

במחצית שנות השמונים החל המשבר הגדול בחקלאות, אשר אחת מסיבותיו הייתה כישלון שיטת המימון המבוססת על "ערבות הדדית". בין השאר, בגלל השימוש ב"ערבות הדדית", נמנעו המלווים ונותני האשראים מבדיקה פיננסית רגילה (של המבנה והחוסן הכלכלי) של האגודות וחבריהן לפני ש"פתחו את הארנק".

בדיעבד, התברר כי איש לא לקח בחשבון את הסיכון של אי-התאמת התוצרת לצפיה מראש שלה. מכאן גם נבעה אי-יכולת לעמוד בהחזרים, ולו בגלל שהתוצרת לא תמיד הניבה את התמורה הצפויה. כך, לא יכול החקלאי "לכסות" את כל האשראי שנטל מראש לצורך הייצור, החל לצבור הפסדים, וב"עזרת" הריביות הגבוהות של האינפלציה המשתוללת (עד אוקטובר 1985), החובות המצטברים החלו להעיק על נותני האשראים, אשר התעוררו לחשוש להשקעותיהם. כך ברמת הפרט, וכך ברמת האגודות. בדיקה כלכלית הייתה לוקחת נתונים אלו בחשבון מראש, וייתכן שהמשבר היה נמנע, או היקפו היה קטן בהרבה.

במקביל, השתרשה תופעה לפיה חברים נטלו אשראי מהאגודות "כלי חשבון", ואלו אפשרו זאת, בין משום שיחסי הקרבה המשפחתיים או החבריים מנעו שיקול דעת נכון, ובין משום שרוכם ככולם של חברי הנהלת האגודות נעדרו הכשרה מקצועית, ואפילו ניסיון מעשי קודם להבחורתם לוועד, בתחומי הכלכלה והניהול העסקי, ואף חשבונאות או מסחר מעשיים.

התיאור הנ"ל מסביר מדוע במשך תקופה ארוכה סברו רבים מהחקלאים, כי החובות הרשומים בכרטיס הם "על הקרח", כלומר אף אחד לא יבוא לדרוש פרעון החוב באמת.

במחצית השניה של שנות השמונים, החל המשבר הפיננסי בחקלאות לצבור תוצאה, כאשר נותני האשראי החלו לדרוש פרעונות. האגודות החלו "לגלגל הלוואות", כלומר ליטול הלוואות חדשות כדי לפרוע ישנות יותר. "משחקי הריבית" יצאו משליטה לא פעם. כמושב שדה משה הובילה קבוצת חברים הליך משפטי, אשר לבסוף הניב פסק-דין שהצהיר כי "ערבות הדדית" שם הוחתמה שלא כדין, כיוון שהחברים לא הוחתמו ע"י נציג הבנק, ולא קיבלו הסבר הולם להשלכות חתימותיהם לפני שחתמו. כמושב ניר בנים סרבו שלושה חברים לחתום על ערבות הדדית כנגד הלוואה "חדשה". כתוצאה, הם סבלו משיסוי חברתי וסנקציות כלכליות, ונדרפו במשך שנים.

בשנת 1988 נולד "הסדר רביד", ובמסגרתו ניתן היה ל"פדות" את חלקו של כל חבר בערבויות ההדדית מן העבר, בסכום כסף שנקרא "כופר ערבות". בניר ישראל - "עלינו על עגלה" זו, ומרבית החברים קיבלו "כתב שחרור" מן הערבויות, בשם הבנקים ואיגוד הקניות.

בשנת 1990 נתן בית המשפט העליון פסקי דין תאומים ("פרי העמק" ו"שדה משה"), וקבע כי הטלת גרעונות האגודה (הפסדים בענפים משותפים) על החברים, כלומר חלוקת הפסדי האגודה במספר החברים, וחייב החלק היחסי בכרטיס האישי של כל חבר - סותרת את זכות הקניין של החבר, ולכן בטלה ומבוטלת.

זאת, אלא אם הוכיחה האגודה, ספציפית לגבי כל חבר, כי נתן הסכמה אישית מראש לחיוב ספציפי כזה. לא די בהחלטת אסיפה ברוב חוקי, ואין לעשוק אפילו חבר אחד המתנגד לחיוב זה. פסקי דין אלו גרמו לזעזוע גדול במערכת הפיננסית במגזר החקלאי. הם גם השליכו על חוקיות "הערבות הדדית", אשר משמעותה היתה הטלה ישירה של הפסדי האגודה (מול נותני האשראים) על חבריהן, והדבר חרה במיוחד לחברים זכאים.

"הסדר רביד" גווע בעקבות פסקי דין הללו, בין השאר כיוון שחוקיות "כופר הערבות" הוטלה בספק גדול, ובמהלך פוזה מינהלת רביד.

במרס 1992 חוקק החוק הידוע לכולנו כ"חוק גל" על שם ח"כ לשעבר גדליה גל, אז יו"ר ועדת הכלכלה בכנסת, אשר יזם ודחף אותו (חוק הסדרים במיגזר החקלאי המשפחתי, התשנ"ב ב – 1992).

במסגרת "חוק גל" יצרה הכנסת מחדש את "כופר הערבות", הנקרא עתה "חלף ערבות", אך קצבה מראש את הסכום, המוטל על כל חבר, בחוק עצמו. כן קיימת אפשרות להפחית מסכום זה בהתאם להיקף ואופי חובות האגודה. עד שהוקמה מינהלת ההסדר מחדש חלפה כשנה. ממרס 1993 ועד היום, וככל הידוע גם עד דצמבר 2000 תמשיך המינהלת לפעול להסדר חובות האגודות וחבריהן.

לסיכום, מאז 1990 כמעט ולא נחתמו שום "ערבות הדדית" כמושב כלשהו, וכביר ישראל במיוחד. מימוש ערבויות העבר הוסדר ע"י חוק של המדינה ואינו נתון עוד לשליטת נותני האשראים. מרבית האגודות וחבריהן למדו ניהול עסקי נכון יותר (לא כולן, עדיין קיימים כמה "דינוזאורים"). רבים מהחברים למדו לנהל את "העסק" שלהם בכוחות עצמם, כי אין להם יותר "רשת בטחון" ליפול עליה, ואף חבר אחר לא ישלם יותר במקומם את חובותיהם.

ומה על "עזרה הדדית"? היא עדיין מופיעה בתקנון, אך ספק אם יש לה מובן ממשי במציאות של ימינו. נקווה כי קיימים שרידים שלה במישור החברתי, בלי להיכנס יותר לכיס של אף חבר בכוח.

5 באפריל 1999 (פסח תשנ"ט)

הסדר החובות במושב - המכתב שנשלח לחברים, יולי 1990

כזכור לחברים, אם נושא מנהלת ההסדר הולכה פקלים רבות
האסיפה הבטחית ולממשק החיטה בעמנו האסיפה לקבלת התרופות הסדר
החובות בצורה פרטנית למעבד אולם חובות אלו אינם האגודה
תשלם במינכז.

השמוע שצבד נשפטה תכנית ניי-ישראל להסדר.
לפני האופן כללי היות המשמעות העקביות של אישוי ההסדר
ע"ה האסיפה הבטחית.
1. אגודת ניי ישראל מפסיקה להיות חייבת כספים למוסדות
כספיים.

2. כל חבר בעל חוב האגודה מפנה לבנק למימון איתו הוא צריך
להסביר את החוב.

3. האגודה ודחברים מתחייבים לכל העבודות הקבועות אשר ניתנו
למוסדות כספיים.

4. כל חבר האגודה משלם סך של 7,200 ש"ח בש"ח חובות
אגודים.

5. מפסיק לחלוטין כל קשר כללי בין חבר לחבר ואין האגודה
כשאת אפילו בנושא כספים ואולגאיה לחברים.

6. לאחד אישוי האסיפה, כל חבר על קשר למישהו לשחרר
לעבודתו בקבועות אחר שגידע להסדר עם הבנק.

7. חובות חברים חיצוניים לאגודה יפרסו. הנהלה ותפיד נכונות
מצד הבנק איתו קשרי החבר לפריסת החוב.

כל התכנית המוצעת נעזבה מתונים פיסים, משקיים, כלכליים
ומשפחתיים שמאנו בעמנו למנהלת ההסדר ע"ה החברים.
אגודה התונים הנ"ל גזר את יכולת ההחזר החובות של כל חבר
ויכולת זאת קבוצה את אובד תקופת ההחזר.

הבנת חברים
ולא האושה

הרחבת המושב

עו"ד אפרת ואש

בעוד נושא "הערבות ההדדית" כבר עבר מבחנים בפסיקה ובחקיקה, כאן מדובר בנושא חדש יחסית, אשר ממש בימים אלו עובר טלטלות חדשות. לכן, נוכל לסקור כאן את היווצרותה של "ההרחבה", להביע מספר תחזיות לעתיד, ורק ימים יגידו, מה באמת תהיינה תוצאות התהליכים הנוכחיים מ"ההרחבה".

הרעיון ל"הרחבת המושב", ולא על-ידי הוספת נחלות חקלאיות עליהן יושבים חברי-אגודה חדשים, נולד בשלהי שנות השמונים. המניעים היו שונים: הזדקנות דור המייסדים, בריחת הדור הצעיר יותר, גזיעת החקלאות "המשפחתית", ריכוז מכסות היצור בידי פחות ופחות חברים, הדרישה הגוברת והולכת לחקלאות מתוחכמת ועתירת-הון. כל אלה ניפו מקרב החקלאים את המבוגרים מדי, או את חסרי-ההון המספיק, או את מי שהחקלאות לא עניינה אותו ממילא יותר מדי. במקביל, באותו הזמן שטפו את הארץ גלי העליה הגדולים מחבר העמים וממזרח אירופה, אשר יצרו ביקוש גובר לדירות חדשות. המוסדות המיישבים (מינהל מקרקעי ישראל [ממ"י], הסוכנות היהודית [הסוכה"י]), ותנועות ההתיישבות [התנועות] ראו את העתיד לבוא, וחיפשו פתרונות.

תחילה הוצאה הוראת אגף חקלאי של ממ"י מס' 10, מינואר 1990. היא איפשרה את יזמתה של כל אגודה לבקש שינוי יעוד חלק מקרקעות משבצת הישוב למגורים בלבד, על חלקות קטנות יחסית (כחצי דונם), ואשר מספרן אמור היה להיות כמספר בנחלות המתוכננות באותו ישוב ("הפשרה לצורך הכפלה"). בנובמבר 1993 הפכה הוראת אגף זו להחלטת מועצת מקרקעי ישראל מס' 612, אשר מהווה העתק של הוראת האגף. בנובמבר 1995 בוטלה החלטה 612, ובמקומה באה החלטה 737. בעצם ימים אלו, שוקל ממ"י לקבל החלטה חדשה, אשר אמורה להבהיר, כי לאגודות אין זכות או סמכות לגבות כספים מהמומלצים על-ידיהן להתיישבות במגרשי המגורים החדשים (למעט הוצאות פיתוח בשווי 100.000 ש"ח כולל מע"מ, אלא אם כן שכנעו את ממ"י שאכן ההוצאות עלו על סכום זה). כן אמורה ההחלטה להבהיר כי על הקריטריונים להמלצה על המועמדים, אשר האגודה צריכה לקבוע באסיפה כללית, לעמוד במבחנים ציבוריים-מנהליים, כגון תום-לב, העדר שרירותיות, ואי-אפליה.

בשלוש השנים האחרונות הניבו הרחבות המושבים פסיקה עניפה של בתי-משפט מחוזיים שונים, חלקם סותרים זה את זה. בית-המשפט העליון עצמו פסק רק בשני היבטים עד כה, בעניין בארותיים באוקטובר 1998. נדמה כי פסיקתו, יותר מאשר פיזרה את הערפל המשפטי השורר בתחום זה, אף עיבתה אותו, ועוד צפויות פסיקות מעניינות בעתיד. פסק בארותיים הוא המניע העיקרי ליזמת ממ"י לשינוי החלטה 737 כאמור לעיל, כאשר בינתיים יצאה הוראת אגף חדשה (51 י") ברוח האמור לעיל.

הרחבות המושבים יביאו לשינוי דמוגרפי אדיר בקהילה הנפרדת. פירוש הדבר, כי עם סיום איכלוס ההרחבות, יותר ממחצית תושבי הכפרים לא יהיו חברי האגודות החקלאיות. אין פירוש הדבר כי הם "ישתלטו" על רכוש האגודות וחבריהן, כיוון שיש הבדל ברור בין הניהול המוניציפלי של הישובים (על ידי ועדים מקומיים ו/או מועצות אזוריות), ובין הזכויות במקרקעין לסוגיהם באותם הישובים. כמובן, הרשויות המקומיות אשר ינהלו את הישובים הכפריים, אם תרצינה להעביר לידיהן זכויות במקרקעין המיועדים לצרכי כלל הציבור בישוב, תצטרכנה לרכוש אותן כחוק, כדי להשיב לאגודות את השקעותיהן בפועל באותם נכסים. יתכן גם, כי ממ"י יערוך חוזי משבצת חדשים, אשר יתאימו למצב החדש, תוך פיצוי האגודות על נכסי מקרקעין אשר יוקצו מחדש לוועדים המקומיים.

היותם של רוב תושבי הישובים הכפריים מי שאינם חברי אגודות, יביא לידי עליה בפעילותו וסמכותו של "הוועד המקומי" (האישיות המשפטית המנהלת את החיים המוניציפליים בישוב, מהווה רשות מקומית במסגרת המשפט הציבורי, וכפופה למשרד הפנים); לעומת ירדת משקלו של "ועד האגודה" (הגוף המנהל את רכוש האגודה

וחבריה, אך חברי הוועד היו עד כה גם הם חברי הוועד המקומי, כאשר האגודה היא תאגיד פרטי, במסגרת המשפט הפרטי, וכפופה לרשם האגודות השיתופיות במשרד העבודה).

עליה זו היא בלתי נמנעת, כיוון שזכות-יסוד היא לכל אדם - לבחור ולהיבחר לרשויות השלטון, כולל השלטון המקומי (המוניציפלי). לא יתכן מצב בו יתגוררו בכפרים אזרחי המדינה, ולא יוכלו לבחור ולהיבחר לוועד המקומי, המטיל עליהם מיסים ואמור ליתן להם שירותים מוניציפליים. זאת, רק משום שאינם חברי אגודה, אשר חברי ועד ההנהלה הנבחר על-ידי התכרים בלבד מהווים עד היום גם חברי "הוועד המקומי" (מכח סעיף 90 לצו במועצות המקומיות (מועצות אזורות), בתשי"ח - 1958). לכן המצב הצפוי הוא, כי עם השתנות המצב הדמוגרפי, ידרשו התושבים החדשים להפריד בין הבחירות לשני הוועדים, כך שגם הם יוכלו לבחור ולהיבחר ל"וועד המקומי" (ולו בלבד).

היבט נוסף, הוא ההיבט של השמירה על איכות הסביבה. למטבע זה שני צדדים: מצד אחד, התושבים החדשים "עלולים להתלונן" על מטרים אשר פעילות חקלאית יוצרת (ריח, לכלוך וכד'). זה היה החשש אשר ליווה את ועדת ההיגוי להרחבת ניר-ישראל כבר משחר פעילותה. נדמה, כי דווקא חשש זה אין לו רגליים במציאות, כיוון שמי שמעדיף לגור בכפר מאשר בעיר, מעדיף ממילא את מטרי החקלאות על מטרי העיר.

מצד שני, נתקלתי לאחרונה בתופעה חדשה: התושבים החדשים הם אלו אשר נלחמים את מלחמת איכות הסביבה נגד שימושים לא חקלאיים, אשר יותר ויותר "בעלי הנחלות" עושים באדמות החקלאיות. החקלאים-לשעבר מבקשים אחר פרנסות רווחיות יותר מן החקלאות, אך מנגד שוחרי הכפריות נלחמים בהם ומבקשים למנוע אורבניזציה של הכפר. בניר-ישראל הדבר עדיין לא מורגש, כיוון שיחסית השימושים הלא-חקלאיים בנחלות, הם מעטים או קטנים. אך במושבים רבים, במיוחד במרכז הארץ, המלחמה על איכות הסביבה, במיוחד בין התושבים החדשים לבין התושבים הוותיקים, ניכרת ומתלהטת.

היבטים נוספים הם הצורך בהרחבת השירותים הקהילתיים, במיוחד במוסדות חינוך, בריאות, ושטחים ירוקים. בניר-ישראל עדיין אין רואים פעילות פיתוח בכיוונים אלו, אך נקווה לטוב. כן יש לחשוב על היבטים של תעבורה בישוב, לאור הכפלה לפחות של כלי הרכב, ושל הילדים שיסתובבו ברחובות, בהם אין עדיין מדרכות, וכן יש לוודא כי הכבישים והצמתים עצמם הם תקינים ואינם מזמזמים תאונות.

היבט חשוב נוסף הוא ענין המיסוי המוניציפלי, לאור התרחבות מספר התושבים, הן ברמת הוועד המקומי, והן מול המועצה האזורית. יש גם לבדוק כפל פעילויות בין שני הגופים המוניציפליים הללו, כדי לבטלו, תוך שמירה על רמת מיסוי שהיא גם מציאותית וגם נסבלת.

האגודות החקלאיות לא תתפרקנה, אלא תמשכנה להתקיים עבור חבריהן בלבד, ועד כמה שירצו בהן. סיבה נוספת להמשך קיומן של האגודות היא, כי מדיניות ממ"י רואה באגודות מסגרת יחידה מפני "הסתגנות" גורמים בלתי-רצויים לישובים (ודי לחכימא ברמיזא). לכן, בכל חוזי ממ"י עם המתיישבים, אפילו בהרחבות או בכתיים מקצועיים או במשקי-עזר (מי שאינם חברי האגודה), נמצא סעיף המחייב קבלת הסכמת האגודה בישוב בעת מכירת הזכויות לאדם אחר. רק בזכות עובדה זו, ימשיכו האגודות להתקיים הרבה אחר שהצורך האמיתי בקיומן יעבור מן העולם.

המושבים יהפכו למושבות, וכל מי שירצה להמשיך להיות חקלאי, יוכל לעשות כן, תלוי ביכולתו המקצועית והכלכלית, כמו כל בעל עסק אחר. חלק מן התושבים הסמוכים לערים שונות צפויים להיבלע בתוכן, במיוחד במרכז הארץ. אך יש לזכור כי גם רמת-גן וגבעתיים, רעננה והוד-השרון ועוד, היו פעם מושבות, עם משקים חקלאיים. כנראה, תהליכים דמוגרפיים חזקים מכל אידיאולוגיה ותכנון מראש.